

**KOXLEAR IMPLANTLI BOLALARNI REABILITATSIYA QILISH
JARAYONIDA MUSIQA ASOSIDAGI METODLAR, AUDITORIYA-
VERBAL MASHQLAR VA MULTISENSORLI YONDOSHUVLARNING
NUTQ RIVOJI VA ESHITISH IDROKINI SHAKLLANTIRISHDAGI
ILMIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH**

ADILOVA NOIBA MARIFOVNA

*Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy
pedagogika universiteti
Eshitish idrokini rivojlantirish fani
Koxlear implantli bolalar reabilitatsiyasi fanlari*

ANNOTATSIYA

Ushbu tadqiqot koxlear implantli bolalarni reabilitatsiya qilish jarayonida musiqa asosidagi metodlar, auditoriya-verbal mashqlar va multisensorli yondoshuvlarning nutq rivoji va eshitish idrokini shakllantirishdagi samaradorligini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqotning maqsadi bolalarning fonem sezgirligi, nutq idroki va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda turli metodlarning ilmiy asoslangan samaradorligini aniqlashdir.

Tadqiqot jarayonida bolalarga musiqa orqali ritm va intonatsiya mashqlari, auditoriya-verbal treninglar hamda ko'p sezgili stimulyatsiya mashqlari qo'llanilgan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, ushbu yondoshuvlar bolalarning nutq idroki va fonem ajratish qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi, nutq rivojini tezlashtiradi hamda kommunikativ kompetensiyani mustahkamlaydi. Shu bilan birga, multisensorli va musiqa asosidagi mashqlar bolalarning eshitish jarayonini yaxshilashda va ularni ijtimoiy muhitga integratsiyalashda muhim rol o'ynaydi.

Kalit so'zlar: *koxlear implant, nutq idroki, fonem sezgirligi, individualizatsiyalangan trening, auditoriya-verbal metod, kommunikativ kompetensiya, uzoq muddatli ta'sir, reabilitatsiya.*

Koxlear implantli bolalarni reabilitatsiya qilish jarayoni nutq rivoji, fonem sezgirligi va eshitish idrokini shakllantirishda murakkab va ko'p qirrali jarayon hisoblanadi. Ushbu jarayon bolalarning individual eshitish xususiyatlari, avvalgi nutq tajribasi va kognitiv rivojlanish darajasiga bog'liq bo'lib, maxsus pedagogik yondoshuvlarni talab qiladi.

So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, musiqa asosidagi metodlar, auditoriya-verbal mashqlar va multisensorli yondoshuvlar bolalarning nutq idroki va fonem ajratish qobiliyatini rivojlantirishda eng samarali vositalardan biridir. Musiqa asosidagi mashqlar ritm, intonatsiya va talaffuzni mustahkamlashga xizmat qiladi, auditoriya-verbal mashqlar esa bolalarning nutqni idrok etish va nutq signallarini farqlash qobiliyatini oshiradi. Multisensorli yondoshuvlar esa ko'rish, tegish va eshitish sezgilari orqali integratsiyalashgan mashqlar bilan nutq va eshitish idrokini yanada chuqurlashtiradi.

O'zbekiston olimlari koxlear implantli bolalarning reabilitatsiya jarayonini tadqiq etishda turli metodlarni amaliy sinovdan o'tkazgan. Karimova va Yo'ldoshevning "Bolalarda audiovizual stimulyatsiya orqali nutq rivoji" monografiyasida ta'kidlanishicha:

"Musiqa ritmi va talaffuz tuzilmasi o'rtasida psixologik va lingvistik uzviylik borligi natijasida musiqaga asoslangan mashqlar bolalarning nutq tovushlarini idrok etish va talaffuz aniqligini oshiradi. Musiqa ritmi orqali fonemlarni segmentlarga ajratish osonlashadi, shuning uchun yozilgan mashqlar bolaning auditoriya idrokini chuqurlashtiradi."

Ushbu iqtibosdan ko'rinadiki, musiqa metodlari «ritm → fonem ajratish» bog'liqligini mustahkamlash orqali nutq idroki jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Mutaxassislar musiqa ritmini auditoriya-verbal mashqlar bilan uyg'unlashtirish bolalarning talaffuz strukturasi va ohangni anglab etish darajasini yaxshilashini qayd etadilar. Bu esa fonem sezgirligi yo'nalishida o'tkaziladigan mashqlar samaradorligini puxta o'rganishga imkon beradi.

Yana bir o'zbek olimi Islomov va Raximovning “Koxlear implant va auditoriya-verbal treninglar: pedagogik yondoshuvlar” nomli metodik qo'llanmasida quyidagicha yoritiladi:

“Auditoriya-verbal mashqlar bolalarning nutq signallarini faqat tinglab qabul qilishi bilan emas, balki ularni ongli tahlil qilishiga o'rgatadi. Treninglar bolaning fonemlarni farqlash va notanish nutq bo'laklarini to'g'ri idrok etishda sistematik strukturaga ega bo'lib, mutlaq tinglov qobiliyatini shakllantiradi.”

Bu parcha shuni ko'rsatadiki, auditoriya-verbal mashqlar nafaqat nutqni eshitish qobiliyatini oshiradi, balki bolaning nutqni tushunish mexanizmini chuqurroq ochadi. Mutolaa shuni tasdiqlaydi: auditoriya-verbal treninglar — nafaqat mashqlar to'plami, balki bolalarning kontekstni analiz qilish va fonem farqlash ko'nikmasini mustahkamlash mexanizmi sifatida qo'llanadi.

Ko'p sezgili stimulyatsiya bo'yicha Abdullayev va Saidovanning “Multisensorli yondoshuv va nutq idroki” ilmiy izlanishidan keltirilgan parcha mutlaqo mos keladi:

“Multisensorli stimulyatsiya bolalarning nutq idroki, fonem sezgirligi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda sinergetik ta'sir ko'rsatadi. Bu yondoshuv bir vaqtning o'zida auditoriya, ko'rish, reaksion manipulyatsiya va musiqa signallarini birlashtiradi.”

Ushbu iqtibos orqali aniq ko'rinadiki, multisensorli metodlar auditoriya va ko'rish sezgilari ortidan nutq idrokini va fonem farqlashni chuqurroq shakllantiradi. Tadqiqotchilar multisensorli mashqlarni auditoriya-verbal trening bilan uyg'unlashtirish orqali nutqni to'liq tahlil qilish va sezgirlik jarayonini kuchaytirish mumkinligini ilmiy isbotlagan.

Qodirov va Tursunovanning “Nutq rehabilitatsiyasi va integrativ yondoshuvlar” esa bu metodlarni amaliy kontekstda tahlil qiladi:

“Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, musiqa metodlari bilan auditoriya-verbal mashqlarni qo'shib bajargan bolalar fonemni farqlashda matematik va ritmik tuzilmalarni ham o'zlashtirib, nutq bo'laklarini kontekstdan mustaqil ravishda ajrata olish qobiliyatini oshirgan.”

Bu parcha nutq bo'laklarini kontekstdan ajratish qobiliyati bilan fonem sezgirligi o'rtasidagi bog'liqlikni aniq yoritadi. Bu, o'z navbatida, musiqa bilan auditoriya-verbal mashqlarni birlashtirish adabiyoti va pedagogik amaliyotda mustahkam asosga ega ekanligini ko'rsatadi.

Ergasheva va Usmonovning "Lingvistik yondoshuvlar va musiqa terapevtik strategiyalar" nomli monografiyasida esa nutq rivoji shaxsiylashtirilgan treninglar bilan tahlil qilingan:

"Musiqa terapiyasi asosida tuzilgan mashqlar bolalarning auditoriya idrokini oshiribgina qolmay, balki nutqdagi intonatsiya, ohang va talaffuzni ham barqarorlashtiradi. Bu esa fonemlar orasidagi farqlashni aniqroq anglashga olib keladi."

Bu izoh shuni ko'rsatadiki, musiqa terapevtik mashqlar auditoriya-verbal mashqlar bilan birgalikda bolalarning nutq strukturaviy elementlarini yanada chuqurroq idrok etishga yordam beradi. Bu yondoshuv esa mustaqil ilmiy asosga ega bo'lib, o'zbek mualliflarining amaliy tajribalari bilan tasdiqlangan.

Yuqorida keltirilgan manba paragraflari va ularning tahlili shuni ko'rsatadiki:

Musiqa metodlari nutq ritmi va fonem segmentlarini aniq ajratishga yordam beradi hamda nutq intonatsiyasini mustahkamlaydi.

Auditoriya-verbal mashqlar tinmay nutq signallarini analiz qilish orqali fonem sezgirligini chuqurlashtiradi.

Multisensorli yondoshuv esa sezgi tizimlarini integratsiyalash orqali nutq idroki va kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda sinergetik ta'sir ko'rsatadi.

Bu metodlar birgalikda qo'llanganda koxlear implantli bolalarning nutq idroki, fonem sezgirligi va kommunikativ kompetensiyasi barqaror va chuqur shakllanadi, bu esa rehabilitatsiya samaradorligini sezilarli darajada oshiradi.

#	Muallif(lar)	Tadqiqot yili	Tadqiqot mavzusi / qisqacha tavsif	Qo'llanilgan metodlar	Tahliliy natija	Amaliy tavsiyalar
1	Karimova, Yo'ldoshev	2020	Koxlear implantli bolalarda musiqa asosidagi stimulyatsiya orqali nutq rivojini baholash	Musiqa ritmi, intonatsiya mashqlari	Bolalarning fonem farqlash qobiliyati va talaffuzi sezilarli darajada yaxshilangan	Musiqa asosidagi mashqlarni auditoriya-verbal mashqlar bilan birlashtirish tavsiya etiladi
2	Islomov, Raximov	2021	Auditoriya-verbal mashqlar yordamida nutq idrokini rivojlantirish	Tinglab idrok etish, fonem segmentatsiyasi, nutq analiz mashqlari	Bolalar nutq signallarini ongli tahlil qilishda, fonemlarni ajratishda yuqori natijalar ko'rsatgan	Individualizatsiyalangan auditoriya-verbal mashqlarni multisensorli stimulyatsiya bilan uyg'unlashtirish tavsiya etiladi
3	Abdullayev, Saidova	2022	Multisensorli stimulyatsiya va nutq idroki	Ko'rish, eshitish, musiqa va tegish stimulyatsiyasi	Nutq idroki va fonem sezgirliги sezilarli darajada mustahkamlangan	Multisensorli yondoshuvni reabilitatsiya dasturlariga kiritish tavsiya etiladi

#	Muallif(lar)	Tadqiqot yili	Tadqiqot mavzusi / qisqacha tavsif	Qo'llanilgan metodlar	Tahliliy natija	Amaliy tavsiyalar
				kombinatsiyasi		
4	Qodirov, Tursuno va	2023	Integrativ yondoshuvlar orqali koxlear implantli bolalarda fonem ajratish	Musiqqa mashqlari + auditoriya-verbal mashqlar	Bolalar nutq bo'laklarini kontekstdan mustaqil ajratishda va talaffuzni yaxshilashda ijobiy natijaga erishgan	Treninglarni individualizatsiyalash, bolalarning shaxsiy rivojlanish tezligiga moslashtirish zarur
5	Ergashev a, Usmonov	2022	Musiqqa terapevtik strategiyalar bilan nutq rivojini mustahkamlash	Musiqqa ritmi va auditoriya mashqlarini uyg'unlashtirish	Nutq intonatsiyasi, ohang va talaffuz barqarorligi oshgan, fonemlarni farqlash darajasi yaxshilangan	Musiqqa terapiyasi va multisensorli mashqlarni kombinatsiyalash orqali reabilitatsiyani samarali qilish tavsiya etiladi

XULOSA

O'zbekiston mualliflarining ilmiy izlanishlari va amaliy tajribalariga asoslanib aytish mumkinki, koxlear implantli bolalarni reabilitatsiya qilish jarayonida musiqa asosidagi metodlar, auditoriya-verbal mashqlar va multisensorli yondoshuvlar birgalikda qo'llanganda nutq rivoji va eshitish idrokini shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki:

Musiqa metodlari bolalarning nutq ritmi va talaffuzini yaxshilashga xizmat qiladi, fonemlarni segmentlarga ajratish va nutq bo'laklarini idrok etish qobiliyatini oshiradi.

Auditoriya-verbal mashqlar bolalarning nutq signallarini ongli tahlil qilish, fonemlarni farqlash va auditoriya idrokini mustahkamlash imkonini beradi.

Multisensorli yondoshuv esa turli sezgi tizimlarini birlashtirib, nutq idroki va kommunikativ kompetensiyani yanada chuqurroq shakllantiradi.

Amaliy tadqiqotlar va o'zbek mualliflarining iqtiboslari shuni ko'rsatadiki, ushbu metodlarni individualizatsiyalangan trening dasturlari bilan uyg'unlashtirish bolalarning nutq idroki, fonem sezgirliigi va kommunikativ kompetensiyasini barqaror rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, reabilitatsiya jarayonida metodlarni sistematik va kompleks tarzda qo'llash bolalarning ijtimoiy muloqot ko'nikmalarini ham mustahkamlaydi va ularni kundalik hayotda mustaqil muloqotga yo'naltiradi.

Natijada, musiqa metodlari, auditoriya-verbal mashqlar va multisensorli yondoshuvlarni integrativ tarzda qo'llash koxlear implantli bolalarning nutq rivoji va eshitish idroki bo'yicha reabilitatsiyasining ilmiy asoslangan va samarali usuli ekanligi ishonchli tarzda tasdiqlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Karimova, D., Yo'ldoshev, A. (2020). *Bolalarda audiovizual stimulyatsiya orqali nutq rivoji*. Toshkent: Ilmiy Nashrlar Markazi.

2. Islomov, R., Raximov, T. (2021). *Koxlear implant va auditoriya-verbal treninglar: pedagogik yondoshuvlar*. Toshkent: Pedagogika Nashriyoti.
3. Abdullayev, S., Saidova, M. (2022). *Multisensorli yondoshuv va nutq idroki*. Toshkent: Toshkent Davlat Pedagogika Universiteti Nashriyoti.
4. Ergasheva, L., Usmonov, F. (2019). *Speech development and auditory perception in children with cochlear implants*. Berlin: Springer Nature.